

Ценности в българска среда

Валентина Миленкова*

В статията са проследени различни аспекти на отношението на българите към различни ценности у нас. Една от ключовите ценности е образованието. Образованието определено се приема от хората като важен и значим фактор за успех в обществото. Базирайки се на резултати от Европейското социално изследване, вълни 2006, 2009, 2012/2013 се отчита, че в български условия съществува междупоколенческа образователна мобилност и образователната степен на изследваните лица е по-висока от тази на техните родители. В страната има добри възможности за образование, макар състоянието на образователната система да не е особено добро, при това водеща в социализиращата функция на училището е неговата дисциплинираща мисия. Значимостта на ценността на образованието като важен фактор за развитие проличава и в готовността на хората да повишават своето обучение и квалификации, т.е. да се стремят да учат и в бъдеще да се развиват непрестанно. Текстът представлява един опит за дискутиране на важни и значими проблеми на ценностите и отношението към тях в български условия.

Настоящата статия е резултат от проект „Културни универсалии в академична среда”, реализиран през 2015, по Наредба 9, ЮЗУ „Неофит Рилски”, р-л на проекта проф.дсн Валентина Миленкова.

Ключови думи: ценности, образование, мобилност

Образованието като социална ценност

Образованието е свързано с предаване на знанията и нормите, изграждащи културната опора на обществото. Чрез него се поддържа връзката между доминиращите ценности и тяхното интериоризиране от индивидите. Образованието въвежда актьорите в един свят на публично развити значения, въпреки обстоятелството, че е възможно в определени случаи да се прояви техният релативен характер. Образованието съответства на потребностите на индивида от знания за човека, природата и обществото, които

формират способността за ориентация в света, за усещане на собственото място в обществените структури, за включване в социалните отношения.

В Европейското социално изследване (и в трите вълни: 2006, 2009, 2013) голяма част от респондентите заявяват, че *хората в нашата страна имат добри възможности за получаване на образование* (Таблица 1, показано в %).

Таблица 1

Степени на съгласие	2006	2009	2013
Напълно съгласен	12.4	10.8	6.6
Донякъде съгласен	26.1	30.5	26.1
Нито съгласен, нито несъгласен	17.4	16.5	21.1
Донякъде несъгласен	15.7	15.6	15.5
Напълно несъгласен	18.7	17.6	23.5
Не знае	9.6	8.5	7.5

През 2013 нараства дялът на хората, които нямат ясна позиция („Нито съгласен, нито несъгласен”) относно възможностите за образование в страната, което е свързано с пониженото качество на предлаганото обучение в национален контекст. Всъщност в нормативен план са приети няколко политически документа: Национална програма за развитие на училищното образование и предучилищно възпитание и подготовка (2006-2015); Съвместен меморандум по социалното включване. България, 2005; Актуализирана стратегия по заетостта, 2008-2015; Стратегия за образователна интеграция на децата и учениците от етническите малцинства (2005-2015); Национална програма за по-пълно обхващане на учениците в задължителна училищна възраст; Национална стратегия за учене през целия, 2014-2020; Стратегия за развитие на професионалното образование и обучение в република България за периода 2015-2020. Оказва се все пак, че посочените политически документи не могат да формират условия за адекватна образователна среда.

В допълнение, изследваните лица не оценяват особено високо състоянието на образователната система днес. В изследването на въпроса: "Какво е състоянието на образователната ни система?", 00 - "много лошо", 10 - "много добро", отговорите имат следния вид (Европейски социално изследване, Таблица 2 показано в %):

00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	Не знае	Годи на
12.6	10.0	9.2	11.5	9.3	13.4	6.5	5.9	9.1	1.2	1.4	15.9	2006
7.8	8.7	9.3	12.9	10.5	19.5	7.4	5.7	2.6	1.6	1.5	12.5	2009
7.8	5.8	9.4	11.9	13.3	19.0	8.0	5.3	2.9	1.4	1.1	13.9	2013

От данните се забелязва, че натрупванията са изтеглени по посока на негативната оценка. Натрупванията през 2009 и 2013 са сходни и са фокусирани върху критичния подход, което означава че образователната ситуация в страната не е променена. 75% от лицата дали негативна оценка имат висше образование. Това означава, че висшистите имат по-високи критерии, по-големи очаквания и изисквания, което се дължи на продължителната социализация, обучение и институционален опит, които придобиват. Причините за проявения критицизъм трябва да се търсят в отсъствието на цялостна визия на провежданите реформи в образованието, липса на приемственост между отделните екипи на просветното ведомство, което води до стихийност и "работа на парче". А това от своя страна предполага и налагане на двойни стандарти, и създаване на дублираща мрежа от отношения. Сериозен проблем на образователната система е: качеството на обучението и провежданата подготовка (на учители и ученици), дори достигане до по-фундаментални неща, като изясняване на идеята - какви точно личностни качества трябва да формира българското образование.

Специфичните дейности на образователната система са свързани с пренасянето на знание, с формирането на навици за социално приобщаване. Това означава, че училището социализира със знанията, които предава, с особените правила и ценности, които легитимира, с контактите и субкултурите, които се развиват и които въвличат индивидите в различни отношения; социализира и с основния субект на своите влияния - учителя. Всички изброени страни на социализационни въздействия акумулират в себе си определен социален опит и стават носители на конкретна насоченост и ангажираност, която има предназначение да формира в съответствие с обществения образец, който я детерминира. В Европейското социално изследване, **вълна от 2006г.** се акцентира и на факта, че: "Образованието трябва да учи децата на ред и дисциплина" и оценките на твърдението имат следния вид (Таблица 3 показано в %):

Таблица 3 Училището трябва да учи децата на ред и дисциплина

Напълно съгласен	Съгласен	Нито съгласен нито не	Несъгласен	Напълно несъгласен	Не знае
71.6	24.7	1.4	1.2	0.1	1.0

Възприемането на училището като дисциплинираща институция е важен и устойчив аспект от социализиращата стратегия на образованието; днес това става много актуално, защото в последните десетина години, училищната дисциплина се превърна в един от сериозните дефицити на българското образование: с нарасналата училищна агресия, насилие, девиантни прояви, употреба на наркотици. И родители и учители, и цялата българска общественост е солидарна относно необходимостта от по-строги правила, налагащи ред и дисциплина.

Извеждането на дисциплината като сериозен проблем е свързано също и с отпадането от училище, при което колкото по-интензивно даден индивид се дистанцира от образованието, толкова в по-голяма степен той се изолира и по този начин *образователното изключване става и социално*, представлящо недопускането на отделни индивиди, като носители на социални характеристики до средата, културата, контактите и всички свързани с тях импликации на общността, контролираща определени ресурси и ползваща се с ниво на престиж, които са привлекателни и значими. Освен това, в модерните общества, за разлика от традиционните, интеграцията на индивида се осъществява не само или поне не главно на основата на културния консенсус, изграден върху общи ценностни системи. Тя се базира и на сравнително активното участие на по-голямата част от населението в общата материална култура, свързана с условията на организация на производството, опираща се на разделението на труда и на пазарите, съответстващи на това разделение. Колкото по-малки са възможностите за достъп до материалната култура, толкова повече обществата губят от интегриращата си сила. Така пропастта между печеливши и губещи става все по-дълбока. Дисбалансът между икономическия ръст и справедливото разпределяне на богатствата е все по-голям и надеждата, че би могло да се постигне равенство на шансовете – все по-несигурна.

В модерните общества именно затова, социалната позиция се описва и възприема в термините на меритократизма, като функция на личностния талант и усилия; и тези които заслужават да успеят - го постигат, докато другите, по-малко способните - "пропадат". И тъй като мобилността е движение, както "нагоре" така и "надолу"

личните неуспехи са следствие на състезателната ситуация и невъзможността за доказване на себе си в обществото. Интеграцията има различни измерения, но "основните умения, които са необходими за консолидация в социален план включват овладяване на едно основно знание и умения от технологична и социална природа, което е способността за развитие и действие в комплексно и високо технологично обкръжение, характеризирано най-вече от значението на информационните технологии" (Berghman,1995).

В крайна сметка, процесите на социално участие са динамични и мултидимензионни по природа, те са свързани както с работата и нивата на доходи, така и със степените на образование и възможности, гражданство, присъствие в местната общност. Защото, за да бъде една общност или общество социално интегрирани е важно техните членове да споделят различните институции - училище, здравни грижи, публичен транспорт. Тези споделени институции допринасят за чувството на солидарност у населението, затова изключването и включването могат да се разглеждат в *икономически, политически, социални термини* (Giddens,2001:323).

В допълнение на тази перспектива, социалната жизнеспособност ще зависи и от степените на усвояване и склонността за участие в обществените процеси посредством различни типове дейности: "гледане(слушане) на политически телевизионни(радио) предавания", "четене на вестници", участие в политическа партия, сдружение, профсъюз като част от създаване и поддържане на гражданското общество. Като цяло, българските респонденти са средно активни: в делничен ден почти половината от извадката от Европейското Социално Изследване, (47.7%) гледат новини и телевизионни предавания за политически и актуални събития "между половин час и час и половина"; не така обаче е с "четенето на вестници" и "слушането на радио", отличаващи се с малки натрупвания (Таблица 4, показано в %)

Таблица 4 Време, отделено за вестници, радио, телевизионни новини (програми) в делничен ден (%)

2009	Гледане на телевиз. политически програми	Слушане на радио политич. предавания	Четене на вестници
Не отделям никакво време	10.9	11.6	12.4
По-малко от 1/2 часа	25.5	16.1	28.8
Между 1/2 и 1 часа	34.4	8.8	10.7
Повече от 1 до 1.5 ч.	12.7	3.7	2.2

Повече от 1.5 до 2 ч.	6.6	1.8	0.7
Повече от 2 до 2.5 ч.	2.4	0.6	0.1
От 2.5 до 3 часа	1.1	0.6	0.1
Повече от 3 часа	2.2	1.5	0.1
Не знае/Не може да прецени	4.3	55.4	45.0

Регистрираната гражданска и политическа активност на българите (Европейско Социално изследване) през 2006, 2009 и 2013г. също е много ниска (Таблица 5 и 6, показано в %)

Таблица 5 Членство в политическа партия (сдружение)

	2006	2009	2013
Да	6.1	3.6	3.0
Не	93.5	96.0	96.7
Не знам	0.3	0.4	0.2

Таблица 6 Членство в Профсъюзи

	2006	2009	2013
Да в момента съм	5.2	4.9	5.1
Бил съм в миналото	45.6	38.8	43.2
Не	46.5	55.6	50.5

Приведените данни са показателни за това, че съвременните българи - вече уморени от политически събития, от обещания, са по-скоро разочаровани от нереализираните очаквания за благополучие, за справедливост и подобряване на социалния живот. След голямата гражданска активност от началото на прехода - 90-те, продължила повече от едно десетилетие започна един отлив от публичния живот. Нещо повече, създаде се вакуум от сблъсъка между надежди (в индивидуален и социален план) и липсата на реални в практически план промени. И именно в тази посока могат да се обяснят и занижената гражданска активност и малкия интерес към политическия живот, дори дистанцирането от ежедневните дейности "четене на вестници". В допълнение, можем да приведем самооценката на финансовото състояние на българските респонденти (Европейско Социално изследване, вълна 2009г. и 2006г.) В скалата от "1 до 10"

повечето респонденти се самоопределят най-вече "в средата" на скалата, но с тенденция към бедност (Таблица 7, показано в %).

Таблица 7 Самооценка на финансовото състояние на българите

Богати				2009						Бедни
01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	Не знае
0.1	0.5	2.1	6.0	22.2	17.4	17.7	14.6	8.8	9.5	1.2
0.5	1.0	2.3	5.7	19.4	15.5	13.7	15.9	10.6	12.5	2.8
				2006						

Представената картина създава известен песимизъм за бъдещето и очакванията на българите; а самоопределянето на голям процент от хората като бедни, като малко ангажирани в културния и политическия живот на страната (според техните индикации за: политическо или профсъюзно членство, четене на вестници, гледане на политически предавания) означава отчуждение и дистанцираност. Нека да проследим все пак, ролята на образованието като фактор за мобилност и просперитет, като условие за издигане и стабилност, защото не е случаен фактът, че именно образованието и науката се оценяват като "движещи сили" на европейското общество, наречено "общество на знанието" и "общество на учене през целия живот".

Образование и мобилност

Образованието е необходимо и важно условие за заемане на професионални позиции и статуси. Теоретичните разработки се основават на оптимистичния възглед за потенциалната роля на образованието да подобрява жизнените шансове на индивидите от различни социални слоеве. Формирането на тези концепции обаче не може да се отдели от доминиращите политически идеи от втората половина на 20 век. В повечето общества на Западна Европа битуват вярванията в правата на индивидите, свързани с "новото" място на човека в социалния живот. Идеите за свобода и права, по недвусмислен начин определят и тезите за равенство в достъпа до богатата, до образователните достижения и благополучието. По отношение на обучението се популяризират схващанията, в които то е условие за т.нар. "състезателна мобилност" (Turner, 1971:171-89), предполагаща на индивидите да се гарантира възможност за достатъчно дълго обучение, което не е предопределено от социалния произход, а

селекцията да се извършва на един относително късен етап. Образованието придобива главна роля за успеха на индивида и неговата социална позиция. Статусът по рождение престава да има водещо значение по отношение на бъдещето и се преобразува в статус по заслуги, който включва степента на образование като един от важните показатели (дори най-важният). Според българските респонденти (Европ.Социално изследване, вълна 2006) **образованието е важно за успеха в живота днес у нас.** (Таблица 8, показано в %)

Таблица 8 До колко важно е образованието за успеха в живота днес

Изключително важно	Много важно	Важно е	Не е особено важно	Изобщо не е важно	Не знае
42.4	30.4	17.7	5.1	1.6	2.8

Забелязва се, че 90.5% от извадката са посочили образованието като важно условие ("изключително важно", "много важно", "важно") за просперитет. В допълнение, обстоятелството, че образованието се оценява като значим екзистенциален факт проличава и в образователния профил на изследваните лица и тяхното обкръжение (Таблица 9 показано в %):

Таблица 9 Образователен профил на изследваните лица

2006	Изсл.лице	Баща	Майка
По-ниско от начално	2.4	7.6	9.8
Начално	6.4	13.1	15.0
Основно	24.3	35.5	34.9
Средно	45.6	26.9	25.1
Полувисше	6.1	2.0	4.4
Висше	15.1	7.9	5.3
Не знае	0.2	6.9	5.6

2009	Изсл.лице	Баща	Майка
По-ниско от начално	2.4	6.2	8.2
Начално	5.1	12.3	13.7
Основно	22.1	33.1	32.3
Средно	49.4	34.1	32.1
Полувисше	4.6	1.9	3.8
Висше	15.2	8.5	6.6
Следдипломна квалиф./научна степен	1.1	0.1	0.2

2013	Изсл.лице	Баща	майка
По-ниско от начално	2.1	9.2	12.8
Начално	3.7	10.4	11.9
Основно	22.3	37.1	35.3
Средно	48.7	28.8	27.7
Полувисше	4.1	1.7	3.3
Висше	18.7	8.1	6.7
Следдипломна квалиф./научна степен	0.4	0.1	0.1

Сравнени посочените данни за образователния профил на изследваните лица и образованието на техните родители, показват наличието на промяна по посока повишаване на образователния статус в абсолютно изражение, което е показателно: за 1) наличието на междупоколенческа мобилност; 2) за факта, че образованието се приема и оценява като важен фактор за успех и индивидуално развитие; 3) за това, че и средното и висшето образование на изследваните лица и техните родители се е повишило през всяка от посочените години. Всичко това, идва в подкрепа на тезата, че образованието не е само ценност, то реално се проектира в образователните стратегии на българите (макар и реално погледнато образователните аспирации и реализирани стратегии на българите да бележат известна скромност, отнесено в европейски мащаб).

В тази връзка е необходимо да се подчертае наличието на подходи (които очевидно липсват в българската образователна ситуация) при формирането и систематизирането на уменията, в това число и уменията за заетост като важни за личностното развитие и реализация. Предложената по-долу систематизация се използва в изследванията на ЕФО (Европейка фондация за обучение).

Уменията за заетост включват :

- ключови умения;
- умения по мениджмънт;
- предприемачески умения
- специфични умения за заетост.

Ключовите умения включват:

- умения за комуникации / общуване;
- използване на математически знания;
- **владене на информационни технологии;**
- **умения за учене и изпълнение;**
- разрешаване на проблеми;
- работа в екип.

От посочените "ключови умения" ще спра вниманието си на две базисни от тях и на мястото им в българската ситуация:

1) владееене на информационни технологии; 2) умения за учене. Първото е свързано с усвояването на компютърни умения и знания и в тази посока е показателна картината, която резултатите от Европейското Социално изследване (вълна 2009, 2006) очертават с достъпа до Интернет (Таблица 10 показано в %):

Таблица 10 Достъп до Интернет

	2006	2009
Нямам достъп	54.4	34.5
Не използвам Интернет	23.5	28.6
По-малко от веднъж седмично	1.5	1.6
Веднъж месечно	1.0	0.5
Няколко пъти месечно	1.0	1.1
Веднъж седмично	1.6	1.5
Няколко пъти седмично	4.6	7.8
Всеки ден	11.1	24.2
Не знае	1.1	0.2

Повече от половината от респондентите (63.1%) "нямат достъп" или "не използват" Интернет. Тази ситуация е симптоматична за това колко неподготвени от технологична гледна точка, но и като ресурси на средата, в която са ситуирани, са българските граждани. Всъщност липсата на компютърни умения е сериозен недостатък, свързан с работата на лицата, но също и с тяхното образование. Другият тип "ключови умения", на които ще спра вниманието си (в следващия параграф) са "уменията за учене", за повишаване на квалификацията, за самообразование.

Образование и нагласи за "учене през целия живот"

Световната икономика и стратегии на конкуренция, свързани с инвестиране в уменията на хората всъщност означават глобализиране на професионалната йерархия. И доколкото жизнените шансове в голяма степен са детерминирани от индивидуалната подготовка, следва, че йерархията на занятията е неизбежна. Постиндустриалното общество се отличава с по-ефикасни производства, по-големи вариации и разнообразие в образците на обучение и започване на работа, модификации на трудовите договори и наемане на хора. Отчетливите и стриктни разделения в жизнения цикъл и установените модели на обучение, свободно време и работа, завещани от традиционната формула за задължителни години, прекарани в училище са отминали. Вместо това, има "подвижно

време", прекъснатост и възобновяване в цикъла на обучение, мобилност в наемането и договорите за работа.

В тази ситуация човек може да има работа, изискваща по-ниски умения и образование в младите си години и респективно по-висок професионален статус, изместен към по-късна възраст. Тогава статусът не е функция на принадлежността към класата или възрастта, а зависи от амбиции и стремеж за развитие. Всички тези характеристики присъстват в идеята, принципа и стратегията на **“учене през целия живот”** (Brine, 2006; Voyadjeva, 2012), което може да служи за увеличаване на равенството и свободата. Това би могло да бъде само, ако обучението през целия живот се възприеме отговорно като гражданско право, подобно на социалното осигуряване или пенсия, а трансформацията на образователната и трудовата система бъде ориентирана в егалитарна посока. Затова са необходими амбициозни институционални намерения, много по-свободни отношения между работа и образование; едно движение към "обучаващи организации", по-мобилни учебни програми, широко развитие на неформалното обучение и по-големи бюджети за образование. Следващата таблица (11) показва в сравнителен план с ЕС, какво е участието на българите в различни форми на учене през целия живот (УЦЖ).

Една от важните особености на УЦЖ е, че държавата трябва да има сериозен ангажимент към повишаване квалификацията на лицата, към създаване на предпоставки за тяхното усъвършенстване.

Всъщност и в резултатите, получени от проведеното през 2006 и 2009 Европейско Социално изследване, делът на респондентите включвали се през последните 12 месеца в някакви форми на учене: курс, обучение, семинар, с цел подобряване на професионалната квалификация са сравнително малко (Таблица 12 показано в %):

Таблица 12 Участие в УЦЖ

	2006	2009
Да	10.6	10.1
Не	88.9	89.7
Не знае	0.5	0.2

В същото време може да се допълни, че резултатите от същото изследване (вълна 2006) показват, че хората (68.5%) имат желание да се усъвършенстват и учат нови неща, но в същото време, те нямат възможност, да осъществят това свое желание; като липсата на "възможност" може да има различни конотации: финансови, естество на изпълняваната

работа, условия за съвместяване на учене и работа и т.н. (Таблица 13 и 14 показано в %).

Таблица 13 Обичам да уча нови неща

Напълно съгласен	Донякъде съгласен	Нито съгласен, нито несъгл.	Донякъде несъгласен	Напълно несъгласен	Не знае
38.1	30.4	16.8	6.5	4.1	3.9

Таблица 14 До колко имате възможност да учите нови неща

00 Изобщо не	01	02	03	04	05	06 В голяма степен	Не знае
38.1	30.4	16.8	6.5	4.1	3.9	15.9	4.1

Най-общо казано професионалното обучение за възрастни се намира под натиска на различни фактори:

1. процесите на глобализация;
2. структурните изменения във фирмите;
3. оптимизиране на дейности във фирмите;
4. международната конкуренция;
5. промяна в естеството на работа на дадено работно място и отговорностите на отделния служител.

Изброените фактори превръщат професионалното обучение за възрастни в решаващ фактор на успеха. От друга страна, когато говорим за професионалното обучение на възрастни посочваме като изходни поне две предпоставки, свързани със средата: “потребност на работодателя” и “пригодност на обученния индивид” към изискванията на работното му място. Опирайки се на тези теоретични положения се опитахме да покажем доколко те се превръщат в рамка на обучителната активност и готовност на мениджърските екипи към поддържане на продължаваща професионална квалификация у своите служители в български условия.

Ориентир в тази посока представляват поредица изследвания (Boyadjieva, 2012) на УЦЖ проведени у нас; българските мениджъри, като цяло:

- не планират обучението на своите служители и не разработват годишен бюджет, който включва осигуряване на продължаващо професионално обучение.

- Повечето фирми не свързват планирането на продължаващото професионално обучение с изготвянето на план или програма за обучение.

- Предпочитат се като обучаващи организации частните фирми. В обществения сектор най-разпространено е обучението чрез посещение на конференции и работни срещи, а в частния сектор разчитат предимно на обучения на място.

Анализът на потребностите от обучение е решение на проблемите с развитието и задържането на персонала, а освен това е и гаранция за осигуряване на възвръщаемост на инвестициите в хората. Затова и вярната посока е: превръщане на продължаващото професионално обучение в стратегия и обвързването му с конкретни политически документи и решения, насърчаващи работодателите да инвестират в обучението на кадрите. От друга страна, съществено внимание трябва да се отдели на разработването на специализирани програми за отделните отрасли и конкретни предприятия, което предполага по-голяма активност на обучаващите организации – с по-мобилни решения и подходи. Не по-маловажно е търсенето на най-ефективни и съвременни решения за обучение, като малките и средните фирми биха могли да привличат публично съфинансиране на някои обучителни проекти, т.е. необходимо е да се развият механизми на външно спрямо предприятията финансово участие в обучението на кадрите. Наред с всичко това, продължаващото обучение трябва да цели не само предаването на знания и умения в професионалната област на даден обучаващ се, а и да създава предпоставки за формиране у индивида на навици за учене през целия живот и изграждане на нова култура за учене, която определено е условие за по-успешна реализация и благополучие.

Заклучение

В обобщение, могат да се изведат следните основните неща, свързани със значението на образованието да бъде фактор за благополучие:

- В страната има добри възможности за образование, макар и състоянието на образователната система да не е особено добро; при това водещо в социализиращата функция на училището е неговата дисциплинираща мисия.

- Образованието определено се приема от хората като важен и значим фактор за успех в обществото. Респондентите определено се обединяват около това положение. В тази посока може да се приведе и фактът, че има междупоколенческа мобилност: образованието на изследваните лица е по-високо от това на техните родители. А това

определено е свидетелство, че в стратегиите за развитие, образованието е необходим и важен елемент.

- Оценяването на образованието като важен фактор за развитие проличава и в готовността на хората да повишават своето обучение и квалификации, т.е. да се стремят да учат и в бъдеще да развиват култура към своето непрекъснато усъвършенства и по-добра квалификация. Но отново няма достатъчно добри условия за това и държавата, и бизнеса като че ли отсъстват в тази важна задача. Тук е необходимо да се подчертае, че се налага:

- усъвършенстване на формите, в които протича обучението, а именно въвеждане на дистанционно и вечерно обучение.

- признаване на предходно учене и възприемане на подхода, че всеки тип учене, включително и "самостоятелното"(т.е. извън характеристиките на формалната образователна система) е важно за индивидуалната квалификация.

- въвеждане на общообразователни и професионални училища за възрастни (излезли от задължителната училищна възраст), а не включването само на професионални курсове.

- ангажиране на предприятията в обучението на техните служители, чрез извеждане на нормативни и финансови стимули за това.

Вследствие се оказва, че от една страна, може и се констатира стремеж в индивидуален план към образователни аспирации, а от друга страна - липсват предпоставки и условия за осъществяване на тези намерения. Всичко това показва, че личностните стремежи за образование не са достатъчно условие за индивидуално и социално благополучие. Защото, за да се създадат успели хора в образованието трябва да се инвестира, необходимо е условията на обучение да се допълнят от успешна икономика, стабилна банкова система, разкрити работни места, устойчива политическа система; едва тогава доверието и самооценката на хората ще бъдат по-различни. Защото действието на образованието е сложно, разностранно и противоречиво, но свързано с всички останали социални дейности и институции.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Фотев, Г. (2012) *Сфери на ценностите*. София: НБУ

Пейчева, Д. и В.Миленкова (2013). Традиционните и нови медии и ценностните индикатори на младото поколение. (2013) В: Т. Шопова (Съст) *Дигитална култура, медии и образование*", Благоевград: Университетско издателство «Неофит Рилски»

Berghman, J.(1995) Social Exclusion in Europe: policy content and analytical framework. In: *Beyond the Threshold: The measurement and analysis of social exclusion*. Ed. by G.Room. Bristol, Policy press, 10-28

Boyadjieva, P. et all. (2012) *The Lifelong Learning Hybrid. Policy, Institutions and Learners in Lifelong Learning in Bulgaria* .Sofia: Iztok-Zapad

Brine, J. (2006) Lifelong learning and the knowledge economy: those that know and those that do not – the discourse of the European countries” *British Educational Research Journal*, vol.32, issue 5, pp.649-665

Giddens, A. (2001). *Sociology*, 4th ed. Cambridge: Polity Press.

Goldthorpe, J. H. (2007) “Cultural capital: Some Critical Obserations” In:*From Origins to Destination: Trends and Mechanisms in Social Stratification Research*. Ed. By Scherer, St. et al. , University of Chicago Press

Turner, R. H. (1971)"Sponsored and contest mobility and the Social System" In: *Readings in the Theory of Educational Systems*, Ed. by Earl Hopper, London, pp.171-89

* Валентина Миленкова е доктор на социологическите науки, професор в катедра Социология, ЮЗУ „Неофит Рилски”.